

Det private universet

En studie om *hjemmet* i Norge og den tysktalende del av Sveits

Sammendrag av:

"Wohnkosmos. Eine Studie über das Wohnen in Norwegen und der Deutschschweiz"

Hovedfagsoppgave av Franziska Rüttimann Storemyr, Etnologisk Seminar, Universitetet i Zürich, 1999.

Innledning

"Det er typisk norsk å bo forskjellig" kunne man lese i en reportasje om norske hjem i 1998.¹ Dette sitatet gir uttrykk for hvordan nordmenn og for den saks skyld også sveitsere ser på hjemmene sine: Et uttrykk for individualisme og personlig kreativitet. Det finnes ikke to identiske hjem, hvert enkelt er noe enestående. Mange tror også at hjemmet er et speilbilde av dets beboere: Nettopp fordi et hjem er noe sterkt personlig og enestående forteller det mye om smak, sosial tilhørighet, karakter, vaner, interesser osv. til de eller den som har bygget eller innredet det.²

Samtidig er det slående å titte inn i de opplyste vinduene i en boligblokk om kvelden: Stue følger på stue, kjøkken på kjøkken, gardin på gardin, lampett på lampett. Det store mangfoldet viser seg, sett fra ett mer distansert ståsted, som noe temmelig ensartet, noe som gjentar seg til det nesten kjedsommelige.

Utgangspunktet for oppgaven min var nettopp denne motsetningen mellom hjemmets mangfold og ensformighet. I både Norge og Sveits står mangfoldet i fokus når hjemmet blir diskutert. Samtidig ser det ut til at det "å bo" beveger seg innenfor klart definerte rammer; innenfor uskrevne regelverk som få er seg bevisst og som andre tar som en selvfølge. I oppgaven prøvde jeg å komme på spor av typiske regler som organiserer rommene vi betrakter som eget territorium og kaller "hjem".

Hovedspørsmål

1. Hva må være tilstede for at et hjem er et "ekte hjem"?

¹ Dagbladet 27.12.1998

² Se f.eks. M. Csikszentmihalyi & E. Rochberg-Halton (1989): *Der Sinn der Dinge. Das Selbst und die Symbole des Wohnbereichs*, München: Psychologie Verlags Union (den amerikanske originalutgaven er fra 1981). C. C. Marcus (1995): *Home as a mirror of self: Exploring the deeper meaning of home*. Berkeley: Conari Press.

2. Hvilke soner finnes det innenfor et hjem?
3. Hva står bak forestillingen om orden og uorden? Hvilken betydning har denne forestillingen for organiseringen av et hjem?
4. Finnes det forskjeller mellom hvordan menn og kvinner bor?
5. Hvilke regler finnes det for gjenstandene man "utstiller" i et hjem? (Her var min interesse først og fremst rettet mot objekter som "betydde" noe for eieren, som hadde verdier utover det rent funksjonelle.)

Opgaven behandler både det norske og det tysktalende sveitsiske kulturområdet.

Bakgrunnen var at jeg selv er sveitser og i dag (2004) bor i Sveits, men i 1997/1998 oppholdt jeg meg i en lengre periode i Norge. I Norge var det også at jeg ble oppmerksom på selve temaet: "Det norske hjem" er et uttrykk man som utlending raskt støter på. Det inntar en tilsynelatende viktig plass ikke bare i media, tidsskrifter og til og med vitenskap³ men også i mange nordmenns daglige liv (oppussing!). I Sveits finnes det ikke et tilsvarende konsept som "det norske hjem" (uttrykket "sveitsisk hjem" er så å si ikke-eksisterende). Fordi jeg selv beveget meg mellom Norge og Sveits fant jeg det spennende å ikke bare undersøke hjem i Norge, men også gjøre det samme i Sveits for å se om de grunnleggende bo-regler i de to land er de samme.

For å begrense undersøkelsesfeltet bestemte jeg meg for å besøke hjem i byer og urbane områder. I Norge betydde det at alle informanter bodde i Trondheim, i Sveits besøkte jeg hjem i Zürich, Winterthur, Biel, Effretikon, Opfikon, Brugg og Uitikon. Totalt undersøkte jeg 30 boliger, 15 i Norge og 15 i Sveits. Utvalget av personer var bredt: Eldre, middelaldrende og unge mennesker, familier, par uten barn, enslige, menn og kvinner. Stort sett tilhørte alle informanter det sosiale middelsjikt, ingen var spesielt velstående og ingen bodde under spesielt trangt kår. I tillegg hadde alle personer sin "make" i det andre land: Valg av en enslig boende kvinne rundt førti i Norge medførte automatisk valg av en tilsvarende person i Sveits. Jeg besøkte alle 30 hjem to ganger og førte et halvstrukturert intervju med beboerne (helst alle voksne) som varte ca. 3 timer. Alle besøk inneholdt en "guidetur" gjennom alle rom i boligen. Under "visningen" fortalte den intervjuede hva han eller hun pleier å gjøre i de enkelte rommene, hvilke gjenstander som betydde noe og hvorfor osv.

Resultater

1. Definisjon av det "ideale og ekte hjem"

Både i Sveits og Norge hadde mine informanter klare og veldig lignende forestillinger om hva

³ Antropologen Marianne Gullestad skrev bl.a. om det norske hjem i "Kultur og hverdagsliv" (1989).

som utgjør det ideale hjem:

- Trygghet og kontinuitet: Et hjem er et sted hvor man føler seg trygg, hvor man trives, hvor det er behagelig, lunt, varmt og koselig. I Norge er i denne sammenhengen peisen og "peiskos" spesielt viktig; i Sveits var det bare ett av de besøkte hjem som hadde peis. Bak forestillingen om hjemmet som noe "trygt, varmt og godt" står antageligvis det elementære menneskelige behovet for beskyttelse, varme og noe mykt og bekvemt å sitte eller ligge på. Viktig er også kontinuitet og stabilitet. En bolig man nettopp har flyttet inn i er ikke ennå blitt et hjem. Det tar en viss tid til boligen har blitt til et hjem og beboerne begynner "å slå røtter" i det. Jo lengre noen har bodd i det samme hjemmet jo sterkere blir han eller hun knyttet til stedet.
- Hjemmet skal ha et personlig preg: Dette blir oppnådd ved hjelp av gjenstander, møbler osv. man omgir seg med, men også gjennom oppussingsprosesser. Å pusse opp er mye vanligere i Norge enn i Sveits, bl.a. fordi flertallet (ca. 70%) av sveitserne leier bolig og dermed ofte ikke har lov til annet enn å male veggene hvite. Men til tross for at mulighetene til å sette sitt eget preg på hjemmet er mer begrenset i Sveits, er det likevel like viktig her som i Norge at hjemmet utstråler noe personlig og individuelt som beboeren kan identifisere seg med.
- Et frirom hvor man kan trekke seg tilbake og bestemme selv: Det er stort sett bare i sitt eget hjem man kan gjøre som man selv vil. Hjemmet er en bitteliten sone hvor enkeltmennesket ikke føler seg kontrollert og hvor ingen andre har tilgang. Dette danner en stor kontrast til verden utenfor hjemmet hvor det er strikte rammer for hva man (ikke) har lov til å gjøre og hvor man (spesielt i byer) så å si aldri er alene.
- Kontakt til nærtstående mennesker: For de som ikke bodde alene var samboeren eller familien en viktig del av hjemmet. Innenfor hjemmet utspiller det seg mer intime kontaktformer enn på offentlige steder eller på arbeidsplassen. Å bli invitert hjem til noen er en større tillitserklæring enn å møtes på restaurant. Det viste seg at de fire enslige boende kvinner i mye større grad hadde besøk i hjemmet enn de fire enslige menn jeg snakket med. Mennene møter heller sine kolleger og venner på et utested og inviterer nesten aldri noen hjem til middag, mens kvinnene bruker hjemmet som en viktig base for sosiale kontakter.

2. Hvilke soner finnes det innenfor et hjem?

Her interesserte det meg først og fremst hvordan hjemmet er delt opp i private og offentlige soner. Privathetsgraden til et rom, et hjørne eller et møbel kan variere med tidspunkt og er også avhengig av hvem av beboerne det er som uttalte seg. Klart offentlige soner er inngangspartiet

og korridoren(e). Veldig private soner er soverom og rommene til barna (spesielt hvis det er tenåringer). Også arbeidsrom/kontorer gjelder som private. Private rom er lett kjennelig ved at dørene er lukket eller står på gløtt. Av halvprivat karakter er kjøkken, stue, bad og do. Bad og do har vekslende privathetsgrad avhengig av om de i øyeblikket er i bruk eller ikke. Kjøkken og stue er de rom hvor folk oppholder seg mest og som alle til enhver tid har tilgang til. Til tross for denne offentlige status har disse rommene ofte forskjellige soner med større privathetsgrad. Det kan være at familien eller samboerne har faste sitteplasser rundt bordet eller i salongen (godstolen til far og sofaplassen til mor), at et familiemedlem har et eget hjørne eller en hylleplass osv. Også mennesker som bor alene har ofte noen steder eller sitteplasser hvor de liker å oppholde seg.

Veldig privat er dessuten loft, boder eller rom der man stort sett ikke oppholder seg og som først og fremst tjener til oppbevaring og hvor det gjerne er "rotete".

Privathetsgraden til et rom er dermed avhengig av " Eierforholdene", personene som er til stede og av hvilke aktiviteter som foregår der. Aktiviteter hvor kroppen er naken eller ubeskyttet (f. eks. sex, søvn, vask osv.) foregår vanligvis i de mest private sonene i hjemmet. Forestillingen om og håndteringen av privathetsgraden i hjemmet var i Sveits og Norge identisk.

3. Hva står bak forestillingen om orden og uorden? Hvilken betydning har denne forestillingen for organiseringen av et hjem?

En forutsetning for å kunne snakke om "orden" og "uorden" er at det eksisterer et kulturelt system med forskjellige kategorier der alle ting, hendelser, tanker osv. som dukker opp i hverdagen kan tilordnes. Hvis alt befinner seg i de riktige kategoriene så hersker det orden, hvis ting fra ulike kategorier er blandet så er det uorden.⁴

Naturlig nok krever hjemmet regelmessig rydding og vasking. Til tross for at det finnes ulike forestillinger om hvor rent og ryddig et hjem må være så er stort sett alle enig i at det må ryddes og vaskes fra tid til annen og dessuten at visse ting må adskilles. Det lar seg observere flere kriterier etter hvilke denne adskillelsen blir organisert på:

- Naturlige ting må holdes adskilt fra "kulturting": Å skille det "naturlige" fra det "kulturelle" er et prinsipp som kjennetegner så å si alle menneskelige samfunn. Et "naturlig" objekt er noe som befinner seg i en av menneskers ubearbejdet tilstand (slik som naturen har frembrakt det), en kulturtilstand betyr at et objekt blir forandret og omvandlet

⁴ Det er en forenklet betraktning av orden/uorden. For en mer utfyllende diskusjon se f.eks. M. Douglas (1966): Purity and Danger. London: Routledge.

av mennesket. Mat er det mest kjente eksemplet: Kokeprosessen forvandler råvarer til et måltid som kan spises.⁵ Omvandlingsprosessen foregår vanligvis på spesielle steder, i hjemmet helst der man har tilgang til vann (kjøkken, bad, do, eller vaskekjøkken). Vann og ild/varme spiller i omvandlingsprosesser en viktig rolle. Alle rom hvor det ikke finnes vannkraner kan betegnes som "kulturrom" fordi det ikke gjennomføres omvandlingsprosesser der. Mens det på kjøkkenet er matvarer som blir tilberedt til noe spiselig, er det på badet kroppen som hver dag blir stelt, vasket og pyntet slik at den blir kulturelt akseptabel.

- Innendørs og utendørs: Det går et klart skille mellom det som tilhører utendørs- og innendørssfæren til en bolig. Ytterklær, sko, paraplyer osv. befinner seg gjerne enten rett utenfor i oppgangen eller veldig nær utgangen slik at de er adskilt fra innendørsting. Sko rengjøres på dørmatten og blir byttet ut med tøfler så snart man kommer inn. Hagen og balkongen tilhører også yttersfæren.
- Tørr-fuktig og fast-flytende: Tørre ting holdes atskilt fra våte, faste fra flytende. Tørre og faste gjenstander er enklere å håndtere enn våte og flytende. Det er f.eks. en mye større "ulykke" og et griseri hvis en stor bolle med suppe smeller i gulvet enn hvis bare bollen uten innhold blir ødelagt.

Dette er noen av de grove prinsippene som organiserer orden i hjemmene våre. Holder vi de "riktige" ting sammen så er det ordentlig, blir ulike ting blandet så veksler tilstanden til uorden. Det er noen få steder hvor uorden er tillatt, nemlig steder hvor det samles søppel (altså ting som ikke lengre tilhører en kategori og som skal fjernes) og ting som kanskje en gang skal kastes. Disse ting blir vanligvis oppbevart på spesielle steder som loft, kjellerbod eller "roterommet" i leiligheten. Alle personer jeg besøkte hadde et sted de helst ikke ville vise meg fordi det var så "fryktelig rotete" der. Der oppbevares alle ting som tilhører utendørssfæren, ting som ikke passer noen andre steder i huset eller ting som ikke lengre blir brukt, men som man ennå ikke vil kvitte seg med. På disse stedene er de vanlige ordensregler til en viss grad opphevet.

4. Finnes det forskjeller mellom hvordan menn og kvinner bor?

Tradisjonelt sett var hjemmet først og fremst kvinnens domene. Det var hun som oppholdt seg mest der og som sørget for at det var rent og pent. Hos de av mine informanter som bodde i tradisjonelle parforhold var dette mønsteret delvis intakt: Når det gjelder innredningen av

⁵ Begrepene rå og kokt går tilbake til Claude Lévi-Strauss (1971) som oppkalte første bind av *Mythologica* etter disse.

hjemmet (valg av møbler, farger, dekorasjon osv.) så var samtlige kvinner (blant 18 par) jeg besøkte involvert i det, mens fire menn ikke brydde seg om det. Det var bare et tilfelle hvor mannen var innredningssjef og kvinnen "kommentator". Mens mennene gjerne bidrar med håndverksmessige ting (montering av hyller, bygging av små møbler, computerting, vedlikehold av bil, plenklipping osv.), er alt i forhold til estetikk, valg av farge, tekstiler osv. klart kvinnens domene. Når det gjelder husarbeid så viste det seg at seks av ni norske par organiserte seg egalitært, mens det i Sveits bare var et av ni. Husarbeid var hos de spurte sveitsiske par fortsatt stort sett en kvinnejobb.

Det interesserte meg også hvordan menn og kvinner i parforhold inntar sin egen plass i boligen. Noen har eget rom (som kontor, arbeids- eller soverom), eget arbeidsbord som ingen andre får lov å bruke eller egen sitteplass. Menn hadde i større grad et eget rom (gjærne et "kontor") enn kvinner som på sin side ofte bare hadde en krok i stuen eller ikke noen egne steder i det hele tatt. Mannens kontor eller arbeidsplass var stort sett bedre utrustet med tekniske ting (computer, faks, telefon) enn kvinnens. Mennenes rom var i tillegg ofte nær utgangen til huset mens kvinnenes private rom eller steder befant seg lengre innover i boligen (ofte en trapp opp). Spesielt når kvinnen betraktet hjemmet som sitt "rike" og mannen i mindre grad oppholdt seg der, hadde kvinnen ikke et stort behov for å ha egne private områder. Mange par hadde, spesielt i stuen, egne sitteplasser. Flere hjem var utrustet med en stressless – og denne var stort sett mannens territorium (gjærne rettet mot TV-en). Ingen av stresslessene i leilighetene jeg besøkte ble "eid" av en kvinne. Kvinnene pleide å sitte i sofaen.

Et av de viktigste funn i arbeidet var at forskjellene i hvordan man bor først og fremst er kjønnsrelaterte og ikke nasjonsrelatert. Det vil si at norske og sveitsiske kvinner hadde en annen forståelse og bruk av hjemmet enn norske og sveitsiske menn.

5. Hvilke regler finnes det når det gjelder gjenstandene man "utstiller" i hjemmet sitt?

Omtrent halvparten av oppgaven viet jeg undersøkelsen av de ulike gjenstander som beboerne velger å utstille i sine hjem og som betyr noe for dem. Jeg ønsket å finne ut hva de sto for, om menn og kvinner, nordmenn og sveitsere utstiller ulike ting og hvilke temaer gjenstandene ikke forteller noe om (som altså er tabu). En gjenstand kan ha forskjellige verdier for eieren: f.eks. en bruks- eller funksjonsverdi, en estetisk verdi og en symbolsk verdi (dvs. gjenstanden står for f. eks. et minne, en assosiasjon osv.).⁶ Når det gjelder det estetiske så var alle de spurte enige

⁶ For en diskusjon av symboler se f.eks.: R. Firth (1973): Symbols. Public and Private.

om at en ren "design-bolig" hvor "alt matcher" ikke er noe ønskelig mål. Et hjem skal ha et personlig preg, noe som bare blir oppnådd gjennom personlige gjenstander som kanskje ikke helt "passer inn" stilmessig, men som akkurat derfor gir uttrykk for den personlige historien bak objektene. Alle spurte hadde den samme forestillingen om hvordan det ideale hjemmet skulle se ut: funksjonelt og bekvemt innredet, estetisk tiltalende (i en hvis mulig gjennomført stil), dekorert med gjenstander som bærer preg av noe personlig.

Personlige gjenstander er ting som har symbolsk verdi for eieren. Betrakter han eller hun gjenstanden så oppstår det en assosiasjon med noe, gjenstanden er dermed materialiseringen av denne assosiasjonen. Jeg prøvde å tilordne de ulike assosiasjoner mine informanter fortalte meg om når de betraktet sine ting til forskjellige temaer. Det ble snart klart at et begrenset antall temaer stadig dukket opp (både i Sveits og i Norge) og noen temaer som aldri ble nevnt. Det var tre store temafelter: Assosiasjoner om egen fortid, assosiasjoner om sosiale kontakter og assosiasjoner om personlige idealer og ideologier.

- Fortiden: Alle leiligheter og hus jeg besøkte kan betegnes som små historiske museer hvor man møter minner om beboernes fortid for hvert skritt man tar. "Reliktene" minnet om følgende aspekter ved fortiden:
 - Den kollektive samfunnshistorien: f.eks. minner om en krig man selv ikke hadde deltatt i, minner om en allment kjent politisk hendelse, et gammelt bykart osv. Begrunnelsen var at de var veldig interesserte i eller preget av akkurat disse hendelsene, men generelt var det få personer som viste slike gjenstander.
 - Den egne familiens historie: Spesielt i Norge var det i nesten alle 15 hjem til dels mye arvegods fra foreldre eller andre gjenstander som henviste til familien og dens kontinuitet. Veldig populært var fotoer av forfedrene: I 12 av 30 hjem fantes det et bilde av en eller begge foreldrene. Menn hadde gjerne gjenstander arvet fra faren eller bestefaren; våpen, medaljer, røykesaker, håndverksgjenstander eller bøker. Kvinner utstilte derimot arvegods som smykker, kjøkkenutstyr, sykasser eller rokk som de hadde fått av moren, bestemoren, tanten, oldemoren eller svigermoren. Seks personer hadde ingen gjenstander som henviste til familien i sine hjem. Det dreide seg nesten utelukket om yngre mennesker som til dels ikke ennå hadde hatt anledning til å arve noe. Tre av dem var yngre menn med en vanskelig barndom og ingen nær kontakt til familien. Generelt viste både norske og sveitsiske kvinner en større tendens å tematisere familien enn menn.
 - Beboerens biografi: Det store flertallet av utstilte gjenstander (av de som har å gjøre med fortiden) henviste til beboerens biografi. Objektene minnet om spesielle, ikke-hverdagslige hendelser (ferier og reiser, fester som bryllup eller bursdag, spesielle utmerkelse)

diplomer, markering av en begynnelse eller en avslutning), om tidligere faser i livet (egen barndom, barndommen til egne barn, lengre opphold i utlandet, tidligere bosteder, tidligere jobber eller utdannelse, tidligere interesser og ideologier/tro).

- Tematisering av mennesker: Veldig mange gjenstander ble assosiert med mennesker som eieren har et spesielt forhold til. Aller viktigst var familien som ble fremstilt mest, ofte med hjelp av mange fotografier. Bilder av barn fantes i to tredjedeler av alle hjem. Også veldig sentralt hos personer som levde i et parforhold var gjenstander som minnet om kjærligheten mellom partnerne (spesielt i Norge var det populært med til dels veldig store brudebilder). Også fremstillinger av eieren selv var å finne i omtrent halvparten av hjemmene (både i Norge og Sveits). Flertallet av slike portretter befant seg på mer intime steder hvor besøkende vanligvis ikke slipper inn (soverom, arbeidsrom). Diskusjonene med beboerne viste at det å vise et bilde av seg selv alltid ble koblet med angsten for å bli dømt som selvopptatt av utenforstående. Det var derfor mer populært med selvportretter som viste beboeren i en aksjon eller i visse omgivelser (sport, jobb) slik at bildet formidlet flere informasjonen enn personen selv. Personer utenfor familien ble vanligvis ikke fremstilt på bilder men ble minnet om med hjelp av gjenstander ("dette er en gave fra min venninne...").
- Personlige idealer og ideologier: Det var forholdsvis sjelden at mine informanter tematiserte personlige idealer, en ideologi, en tro, verdiforestillinger e.l. innenfor hjemmene sine. I fire sveitsiske hjem var det gjenstander som minnet om beboernes religiøse tro (kors, figurer av en apostel, ikoner osv.). I noen få hjem minnet et bilde om en politisk helt (Rosa Luxemburg, Vaclav Havel). Flere personer hadde et objekt som de koblet med tanker om livets mening.

Det var veldig interessant å se at gjenstandene i både sveitsiske og norske hjem stort sett alle ble assosiert med de ting som i begge land blir vurdert som positive (venner; en smilende, intakt familie; lykkelig kjærlighet; spennende, eksotiske ferier og reiser; utmerkelse fra jobbforhold, sport e.l., osv.). De utstilte gjenstandene fortalte nesten utelukkende en historie om suksess og fremstilte eieren som et vellykket medlem av samfunnet. Til tross for dette visste jeg av fortellingene til mine informanter at nesten alle også hadde hatt til dels meget vanskelige tider, ulykker osv. I hjemmet ble altså dette aldri direkte tematisert gjennom et objekt. Hvis negative opplevelser i det hele tatt ble tematisert skjedde det alltid på en indirekte måte der beboeren prøvde å snu det negative til noe positivt eller viste til en slags løsning på problemet. Noen eksempler: En "stygg" gjenstand (som eieren mente sannsynligvis ville vekke avsky hos mange) ble forklart med at den ble laget av en slektning og derfor ikke kan kastes. Et bilde som fremstilte verden foran en avgrunn (i følge eieren "egentlig et skrekkelig bilde")

hang på veggen fordi det ble laget av en god venn. En familie der foreldrene gikk fra hverandre kort tid etter at jeg besøkte dem, hadde hengt opp et bilde som alle familiemedlemmer hadde malt i en familieterapi. Bildet minnet om krisen foreldrene befant seg i, samtidig var det et uttrykk for at man prøvde å finne en løsning og et bevis på at man fortsatt klarte å skape noe sammen.

En kort oppsummering av det 5. avsnittet: I Norge og Sveits finnes de samme regler for hva man skal stille ut i hjemmet. Hjemmet er stedet hvor et menneske på den ene siden skal fremstille det ikke-hverdagslige, det som hever seg fra hverdagen (fester, ferier, diplomer), og på den andre siden det personlig-individuelle. Det er ikke det kollektive, dvs. det man deler med en større mengde mennesker, som blir tematisert, men hva som gjør beboeren til noe unikt og individuelt. I tillegg tilsvarende alt som blir tematisert det som kollektivt blir betraktet som positivt, harmonisk og vellykket.

7.11.2004 / Franziska Rüttimann Storemyr

Hovedoppgaven er tilgjengelig som PDF-fil (på tysk). Kontakt meg på franziska.ruettimann@swissonline.ch hvis du ønsker å få den tilsendt.